

P. Dombi Erzsébet: *Öt érzék ezer muzsikája.* Bukarest, 1974. Kriterion K. 240 l.

A vékony, igénytelen külsejű kötet szerteágazó, gazdag anyagot ölel át, imponálóan tüzetes rendszerezésben. Egyetlen jelenséget helyez középpontba: a szinesztéziát. Ezen belül is ennek szépirodalmi jelentkezésével foglalkozik, a Nyugat lírikusainak „érzetekeveréseivel”, elsősorban Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrincével. De már a kiválasztott alapfogalom tisztázásakor olyan igényesen jár el, hogy munkája szinte két részre oszlik: a szinesztéziával kapcsolatos kutatások széles körű áttekintésére; majd a kiválasztott költők életművéből összegyűjtött anyag sokoldalú feldolgozására a legutóbbi jelentéstani, nyelvtani, stilisztikai szakirodalom eredményeinek eleven alkalmazásaként.

Talán éppen azért is választotta tárgyául „az egyetlen inger kiváltotta érzetegyüttes”-t, mert olyan jól megragadható részletet képvisel, amely egyúttal sokrétű összefüggésrendszer csomópontja is. Olyan, lényegében költői esszencia, amely lehetővé teszi egész életműre vonatkozó sajátosságok kiemelését, s ugyanakkor összehasonlítást, líratörténeti folyamat megrajzolását is. Intenzív érzékletességgel idézi fel a nyelvi megformálás előtti heves átélést, az „összképzet egységét”. S emiatt olyan határjelenséget képvisel, amely az „érzéketi régiók” „egybecsósásának” ősi múltjára utal vissza. A szerző óvakodik mindenfajta előfeltevéstől és szinte a teljesség igényével, de igen fegyelmezett rendbe igazítva tekinti át a jelenség iránti érdeklődés fokozatait az első megfigyelésektől: Kirchner német jezsuita 1650-es feljegyzéseitől napjaink differenciált vizsgálataig, elsősorban A. H. Withney és St. Ullmann tudományos értékű összehasonlításaiig. Időrendben sorolva és az alakuló tudományágak szerint tagolva tekinti át egyenként a kérdés természettudományi, lélektani, esztétikai, nyelvészeti megközelítéseinek történetét. Gondosan elrendezett, magvas jellemzések formájában tájékozódhatunk a lélektani-élettani megvilágítás változásával, Wundt asszociációs elméletétől E. Bleuler, Heinz Werner magyarázataiig, D. I. Masson kutatásáig. Előterbe helyezi az alacsonyabb fejlődési fokhoz kapcsolódó, illetve a patológikus jellegű szinesztéziák megkülönböztetését a magasabb idegműködés törvényszerűségeitől, rendkívüliségétől. A szépirodalmi szinesztézia vizsgálatainak taglalása előtt madár-

távlati áttekintést nyújt az irodalom- nyelv- és zenetudományi megközelítésmódok történetéről. Ez annál is célszerűbb, mivel például a magánhangzókhoz társuló színbenyomások, illetve a színes hallás körül keletkező feltételezések alapvető fogalomzavarokra adhatnak okot; s az érzetek keveredéséhez hasonlóan egybecsósásra hajlamosak az érzékeny képzelet és az objektív felmérés tényei. Herder úttörő szerepű 1770-es megfigyeléseit követően A. W. Schlegel, Jünger, Galton, Billroth, Rimbaud és Demetriade magánhangzó és szín párhuzamait táblázat formájában szemlélteti világosan. Így egyszerűen összehasonlíthatóvá lesznek a feltételezett összefüggések egy-egy nyelvterületen belül, azaz a különböző nyelvek között is, német, angol, francia, román hangzó-színek: fotizmák alapján. Már e tömör történeti szemle nyomán is előtérbe kerül a szinesztézia iránti érdeklődés felélnkülése a romantika idején és további fokozódása a múlt század fordulóján, illetve a XX. században. A művészi, vagy csak művészes kísérlet és gyakorlat párhuzamos az elméleti feltevésekkel. Néhol átfedések keletkeznek. A XVIII. századi L. B. Castel szemzongorája még természettudományi nyomokon tapogatózik, Wallace Rimington fényorgonája, Mantegazza és Piesse illatorgonája, Szkrjabin kompozíciós kísérletei már a művészi útkeresés jegyében történnek. Külön kis fejezetben kíséri figyelemmel Dombi Erzsébet a szinesztéziák szereplésének növekedését az irodalomban az érzetnevek nyelvészeti eredetétől kódexbeli előfordulásokon át Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Czöbel Minka, végül a nyugatosok példáiig. Világos stílustörténeti vonulat rajzolódik ki az előzetes, tudománytörténeti sorhoz hasonlóan. Tanúi lehetünk annak, hogy a XX. század elején alakul jelentékeny költői eszközzé a szinesztézia az előbbi szórványos jelentkezések után. S ezzel egyidejűleg az egyre szakszerűbb elméleti érdeklődés főként a jelentés tan felé fordul. Ezeket a szemantikai alapokat most már egyre szigorúbban fogja vallatóra a szerző. Ismét Aristotelészig nyúl vissza, de századunkig követve a szemléletmód és abból fakadó módszertani differenciálódás áll figyelme középpontjába. Így rendszerezi a logikai szempontú, majd genetikai, lélektani, funkcionális osztályozásokat. Kiemeli a legújabb kutatások közös mozzanatát: a köznyelvi normától való eltérést. (Beardsley M., Jakobson R., Saporta S. Rifaterre M., Levin R. S., Fónagy I., Cohen J., Weinreich H., Petőfi S. János, Solomon Marcus).

A továbbiakban a szinesztétikus képalkotás szemiotikai elemzésének legutóbbi módszereit az eddigiéknél is gondosabban felsorakoztatja és rendszerező ismertetésükkel, bemutatásukat összekapcsolja szemléletes alkalmazásukkal. A kutatások mai állása szerint előnyben részesíti a számszerűség pontos, ellenőrizhető mérés-módokat és mutatókat. Kiemelkedően gazdag felméréseket ad közre a képelemek jelentéstani összeférhetlenségét tárgyaló fejezetben. Fodor–Katz, illetve Weinreich kezdeményezése alapján értelmezi és bemutatja a tematikus szótár, a projekciós szabályok szerepét majd a szinesztézia matematikai modelljét. Minden esetben a bőséges és pontosan körülhatárolt példaanyag csoportosítása és differenciálása az első. Ennek belső törvényei, a számítások nyomán kialakuló kép mintegy próbája is a módszerek létjogosultságának. Magunk ítélnék meg, milyen összehasonlítási és megismerési támpontokat nyújt például a költők szinesztéziáiban átlagosnál gyakrabban használt, jellemző kulcsszavak pontos felmutatása, vagy a szóanyag gazdagságára vonatkozó Giraud-képlet alkalmazása. Két nagy fejezetben taglalja a szinesztézia nyelvtani kifejezésformáit, illetve stilisztikai funkcióit. Így széles körű és gondosan differenciált mérések alapján vetheti fel a nyelvi és poétikai funkció kérdését, majd árnyaltan taglalja a szinesztézia funkcióit.

Valamennyi elméleti jellegű áttekintés szorosan összekapcsolódik a tízezernyi összegyűjtött költői szinesztézia-anyag elemzésével. Végül a kiválasztott hat költő szinesztéziái alapján egyenként is képet ad stílus-egyénytésükről az egyes életművek fejlődését követve. Összegezésében a kiemelt egyéni jellegzetességek nyomán három költőtípust rajzol fel. Történeti sorrendjükből pedig stílustörténeti fejlődés jól megfigyelhető vonulatát mutatja be. A változás irányának érzékeltetésére Arany János verseit, szinesztéziáit tekinti összehasonlítási alapnak. Párhuzamosan a román irodalom hasonló lényegű stílusváltozását is e kép mellé állítja. P. Dombi Erzsébet valamennyi vizsgálatánál óvakodik túl messzemenő következtetések levonásától. Kutatásai nyomán a szinesztézia a líra egyéni és irodalomtörténeti stilizációja miniatűr tükrének bizonyul. Pontos felméréseit, gazdag anyagát haszonnal alkalmazhatja akár a nyugatos költőkkel, akár a poétika kérdéseivel foglalkozó irodalomtörténész, nyelvész.

Széles Klára

Kovács Endre–Szerdahelyi István: *Irodalom-elméleti alapfogalmak*. Bp. 1977. Tankönyvk. 229 l.

Nem könnyű munkára vállalkozik az, aki ma az irodalomról felhalmozott ismeretek enciklopédikus összefoglalását kísérli meg. Különösen megnehezíti feladatát, ha azt egy olyan kiadó számára készíti el, amely elsősorban az iskolai oktatást hivatott támogatni. Irodalomelméleti ismereteink rendszerezése két oldalról is ellenállásba ütközik. Egyrészt maga a tudomány rendkívül széles skálán próbálja megoldani az előtte tornyosuló feladatokat, s a felmerülő kérdések megválaszolását csak a távoli jövő ígéri. Másrészt az oktatás permanens változása révén rendkívül kiegyenlítetlen a könyv olvasóközönsége. A magyartanárok többsége ugyanis jórészt csak az utóbbi években találkozhatott a kötet jónéhány „címszavával”, viszont a fiatalabbak egyetemi, főiskolai tanulmányaik során legalább a kérdések egy részét alaposabban is megismerhették. Az oktatásban azonban az a modernebb ismeretanyag, amely már a mai enciklopédiába is beleillik, nehezen alkalmazható mindaddig, amíg csak szétszórtan – szakkönyvekben és lexikonokban – található meg. Ezt a feszültséget oldja fel Kovács Endre és Szerdahelyi István könyve, hiányosságai, helyenkénti problematikussága ellenére is. A jelenleg forgalomban lévő tankönyvek rendszertelen, ellentmondásos, nagyon sokszor elavult irodalomelméleti anyagát a szaktanárok a kötet segítségével könnyen korrigálhatják, rendszerezhetik és korszerűsíthetik. Mindezt pedig tehetik úgy, hogy közben nem kell azt a látszatot kelteniük, mintha irodalomtudományunk minden kérdést végérvényesen megoldott volna, hiszen a szerzők egyszerűen, közérthetően vázolják fel az elmélet egy-egy csomópontjának ellentmondásait, nyitott kérdéseit.

A kötet kilenc nagyobb fejezetre tagolódik. Először *Az irodalom mint esztétikum* címen az irodalom, az esztétikum meghatározásával foglalkozik; tisztázza a legfontosabb esztétikai minőségeket, a művészethez tartozás kritériumait, az átmeneti műformák jellegét és funkcióját. Ez utóbbi különösen fontos egy olyan oktatási rendszerben, ahol jószerivel csak a legkiemelkedőbb alkotásokkal ismerkednek meg „hivatalosan” a tanulók.

A második fejezet *Az irodalom mint kommunikáció*, a harmadik *Az irodalom mint pszicho-*